

Ifjabb Váradi Miklós bárha jellegzetes alakja volt a városi tehetős polgároknak, ennek ellenére azonban még a szokottnál is nagyobb értelmi képessége, világlátottsága és tettereje a mindennapi emberek fölé emelte. Nemkülönben jellemző reá nézve, hogy az eleintén csökönyösen maradi felfogásu életének végefelé megkötöttségéből már felengedett szellemmel intézte a magára vállalt feladatokat.

Kolozsvár városának egykor nevezetes közéleti férfja volt Váradi Miklós árus ember. Több ízben szóltam már róla,¹⁾ ámde ezekben a cikkekben mindég csak aképpen jelentkezett, mint a haladó szellem kemény kezű ellensége, helyesebben szólva, mint az életlehetőségért küzdő presbiteriánizmust elfojtani igyekező püspökös egyházkormányzati irányzat világi vezéralakja, akit azután éppen ezért "világi püspök"-ként is emlegettek.

Bethlen Miklós önéletírásában arról tudósít, hogy az ő dédapja: idősebb Váradi Miklós Várad városából Kolozsvárra telepedvén, e szin-unitárius városba magával hozta onnan a református vallást s menekült társaival együtt várfalon belőli Közép-utcai házának kapuközében tartották istentiszteletüket.²⁾

Erdély az 1598. év folyamán éppen a legzavarosabb idők előjátékát élte. Báthori Zsigmond fejedelemségéről most mondott le a császár javára s Oppeln és Ratibor sziléziai hercegségeiért cserébe át is adta Rudolfnak. Alig néhány hónapig tartott távolléte alatt azonban szertelen gondolkozása megelégette az idegen föld eseménytelen magányát, ezért álruhában bujkálva, augusztus 20-án vá-

1) Lásd az Adattár I. és II. kötetében Medgyesi Pál, Igaz Kálmán, Gidófalvi János, Lorántfi Zsuzsanna alapítványa, Bethlen Miklós és más cikkeket!

2) Bethlen Miklós önéletírása. Pest, 1858. I. 147.

ratlanul betoppant a kolozsvári főbiró: Katonai Mihály házába. Nagybátyja, Bocskai István jóvoltából egész Erdély ismét csak meghódolt előtte, csupán a kapcsolt részekből Várad városa - Zsigmond korábbi erőszakoskodásai és fenyegetései miatt - nem volt hajlandó újra hűségére térni, hanem továbbra is kitartott Rudolf mellett.

Erdélynek és a kapcsolt részeknek ilyen módon kiizzott légkörét még forróbbá tette az a helyzet, hogy a kelet és a nyugat között éppen megindult háboruszkodás az erdélyi darázs-fészek mellett nem haladhatott el behunytt szemmel. Ugyanis már a hadi taktika is megkövetelte, hogy a támadó török ne hagyjon a saját oldalában egy nagyon is megbízhatatlan hűségű vazallust, ezért tehát Báthori Zsigmond megbüntetésére utba indította Szaturdzsi Mohamed hatalmas seregét. A basa ekkor Csanád és Arad elfoglalása után Várad felé irányította hadait. Hiába volt maga Várad is Báthorival szemben ellenséges magatartású, minthogy azonban falai közé 2500 főből álló császári hadat fogadott be, ezért a töröknek Erdély felé vezető vonulása közben útjába állván, elhatározta annak elfoglalását. A közel-egykorú német forrás tudósítása szerint: 1598. "Den 29. Sept. morgens um 4. Vhr ist der Türkische Vezir Omar Bassa 48.000 starck für die Vestung Gross-Wardein kommen. .. Diweil nun von /Kriegsherr Melchior von/ Rädern gesehen, dass die Stadt vor dess Feindes einfall nicht zu erretten, hat ers den 30. Septembr. in Brand stecken lassen, und das Landvolck, so darinnen gewest, und fürnemlich die Mannspersonen in die Vestung bringen wollen, Aber vnangesehen, dass er sie mit dem Säbel darzu nötigt, nicht gar 100 Personen, ...mit zwey Fähnlein Knecht hinein in die Vestung gebracht."³⁾ Ekkor azután sok, vagyonában tönkretett, derék polgárcsalád egyszerre odahagyva Váradot, Erdélybe, Kolozsvárra menekült. A Várad falai alá érkezett török bárha ostrom alá fogta a várat, de a nagyszerű erődítményt kemény támadásokkal sem tudta bevenni. Ekkor a város még épen maradt házait a templommal és az iskolával együtt felgyújtva, november közepén visszavonult

3) Hieronymus Ortelius Augustanus: Chronologia Oder Historische beschreibung aller Kriegsempörungen...in Ober und Under Ungern auch Siebenbürgen mit dem Türchen. Nürnberg. 1603. 41.

téli szállására.⁴⁾ Így menekült meg Erdély is a pusztitástól. A Kolozsvárra menekült polgárság azonban többé már nem tért vissza elhagyott és pusztává lett otthonába, minthogy házuk és minden vagyonuk odavolt, hanem a menhelyet adó Kolozsváron kezdett új életet.

Szamosközy István történeti maradványaiban ezzel az ostrommal kapcsolatosan azt hagyta reánk, hogy "1598. 29. Sept. Derék haddal szállá meg az basa Váradot. Az szállás előtt Zsigmond be akará küldeni /a várba/ Csáki Istvánt és Székely Mózeset, de be nem bocsátották. Az városbeli magyarok széjjel szaladának, ki Szathmárra, ki Erdélyben futa. Mely dolognak iszonyuságát ki tudhatná leírni, melyet Báthori Zsigmond hitetlensége miáj szenvedé az magyarság."Ebben az időtájban pedig "oly nagy iszonyu sár volt, se ember, se ló nem járhatott. Ez volt az oka, hogy se az török Váradot, se az nimet Budát meg nem vehette."⁵⁾

A Kolozsvárra menekült váradiakkal hozható kapcsolatba Tatrosy Györgynek, Kassai István szolgájának feljegyzése. E szerint: "1612.Colosvarat az oh varbeli pusztá templomot az fejedelem megh epittete es az calvynystaknak adá szep proventust offeralvan az varos deczimajabol hozza, melynek mily nagj haszna león es mint megh szaporitta az Ur Isten eóket im most is lathato, kik az e-leót Ceózep Uczaban Borbely Palne haza kapuia kóze keónnyen be ferünk vala, mind egyházunk s mind scholánk az leven. Az pap Lukaczy pap vala."⁶⁾ A megnevezett Borbély Pálné feltételezhetőleg örököse volt Váradinak s ezért jelentkezhetett Tatrosynál az ő neve, hacsak az önéletrajzát író öreg rendű Bethlen Miklós emlékeztetésében össze nem tévesztette a dédapja házára vonatkozó értesülését.

Ifjabb Váradi Miklós amikor szüleivel Kolozsvárra menekült, már kilenc éves volt, tanulását tehát szülőföldjén kellett kezdenie s a törökveszedelem elmulása után apja netalántán még visszavitte a váradi helyreállított iskolába. Ugyánis Kolozsvárt ek-

4) Szilágyi Sándor: Erdélyország története. I. 458-60, Jakab Elek: Kolozsvár története. II. 299-302. Balogh Jolán: Végh-Várad vára. 17.

5) Szamosközy István történeti maradványai. IV. 83.

6) Domokos Pál Péter: Tatrosy György önéletirása és történeti feljegyzései. ItK. 1957: 242, 248.

kortájt még nem volt református iskola s csak 1608 után kezdhet-
te meg Traszki másképpen Maróti Lukács pap az alsó foku iskolai
oktatást, ekkor pedig ez az ifju már 19 esztendő s vala. Már pedig
nagyon hihető, hogy tanulása az elementáris osztályok elvégzésé-
vel nem csökkent meg, bárha a deáki évfolyamokat már mégsem járta
ki, minthogy több, mint 100 egykoru névjelöléséből csupán egyet-
lenegyszer találtam arra vonatkozó adatot, hogy az adókirovók ne-
vét 1647-ben "Várad Miklos Deak Ur[am]"-nak jegyezték fel.⁷⁾ De
mivel ez nem saját kezűleg írott megnevezése, azért a deáki meg-
jelölés nem is vehető tekintetbe. Ezzel szemben azonban mégis bi-
zonyos, hogy művelt és önképzése, meg világlátottsága következté-
ben tanult egyéniség volt. Jellemző, hogy sajátkezű írása gyakor-
lott, férfias jellegű, továbbá könyvtárából bárha csak egyetlen
kötetet őrizett meg a kolozsvári református kollégium nagykönyv-
tára, ez azonban Rotterdami Erasmusnak 1525-ben Baselben nyoma-
tott "Apophtegmarum Libri Octo" című munkája, amelyet 1638 janu-
ár 7-én Grafius Gáspár kolozsvári szász református elsőpaptól
kapott ajándékba. Ez a kötet azután bizonyosan sokszor forgatott
előljáró könyv lehetett, minthogy előzéklapjára írta bele Várad,
hogy "anno Dni 1652 die 9 July az minemű keőniueket vettem Feier-
uart az en Cedues Vnokamnak Bethlen Miklosnak fel irasa Igi kö-
uetkezik" /etc./⁸⁾ Igaz, hogy Kolozsvár művelt polgárságának köny-
vei között nemcsak Váradinál, de másoknál is megtaláljuk Rotter-
dami Erasmus műveit, így az 1653 július 21-én eltemetett⁹⁾ Viczey
György szappanosmester hagyatékában 1637-ben is megvoltak.¹⁰⁾

Várad értékeléséhez tartozik az is, hogyha ő nem is végzett
főiskolákat, mégis megbecsülte és támogatta a tudós pályára induló
ifjak törekvéseit. Ezt látjuk Vásárhelyi Szőcs Mihály könyvbejegy-
zéséből is, aki mint a kolozsvári ekklezsia alumnusa, Sárospatakon
tanult tovább s az egyháztól nyert támogatást nem számítva, a ma-
gánosoktól kapott segélyek közül "Generosus Dn Nicolaus Várad"
mindenkinél nagyobb összeggel támogatta, így 1630-ban 10, 31-ben

7) Dica-könyv. 1647. 25. /A kolozsvári állami levéltárban./

8) Megőrizte a kolozsvári ref. kollégium nagykönyvtára, ahol an-
nak idejében A. 116. könyvtári jelzéssel volt ellátva.

9) Unitárius egyházfiak számadáskönyve. /Az ekklezsia lev.tárá-
ban./

10) Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évforduló-
jára. Kolozsvár, 1957. 388.

20, 32-ben 16 forinttal.¹¹⁾ Ezen kívül Tályai Z. Márton Leydában tanuló teológus 1632 június 26-án és 1634 május 20-án tartott akadémiai disputációját "a serdülő kolozsvári református egyház" oszlopainak ajánlva, közöttük találjuk Váradi Miklós nevét is, mint aki őt bizonyosan anyagiakkal is segítette.¹²⁾ Mindezeket tekintetbe véve, aligha férhet hozzá kétség, hogy az ekkor szűkös viszonyok között itt élő Szenczi Molnár Albertnek is valami címen ne juttatott volna a sajátjából valamelyes adományt.

Különben Váradinak gyakran előbukkanó nevével kapcsolatosan még azt is meg kell jegyezmem, hogy Bethlen Miklós megemlékezése szerint "a nagyatyám noha mind nagytól kicsinytől Generosus titullussal illettetett, de magát városi embernek tartotta és kereskedő ember volt."¹³⁾ E "generosus" vagyis nemzeti címzést az előbb idézett könyv dedikációjában is olvashatjuk, pedig ez tulajdonképpen csak a nemesi rendhez tartozókat, valamint a városok patricius polgárait illette volna meg. E megtiszteltetés tehát nagy tekintélyét tanúsítja.

Váradi műveltségét főképpen világlátottsága fejlesztette. Így láttam az átkutatott 1610-es évekbeli harmincados számadáskönyvekben többször is előfordulólag, hogy esztendőnként kétszer is megjárta Bécsbe, nagymennyiségű kalmár árut hozva le magával.¹⁴⁾ Arról is értesülünk, hogy az 1610-20-as esztendőkből Bethlen Gábor számára is vásárolt Bécsben szövetet, posztót, kesztyűt, órát s több másfélét; útja Kolozsvárról indulván ki, rendszerint Kassán Eperjesen, Rózsahegyen, Püstyénen, Köpcsényen, Fisementen át Bécsbe, onnan visszafelé pedig Bécsújhelyen, Pozsonyon, Szereden, Rimaszombatban, Váradon keresztül Kolozsvárra vezetett.¹⁵⁾

Kolozsvárt különösen az árus polgárok gyermekei az átlagosnál nagyobb műveltségük, valamint vagyonosságuk miatt s az előkelő birtokos családok leszármazottai között nem egy házasságkötés történt, így a többek között Kamuti Balázs főispán s fejedelmi ta-

11) Lásd az Adattár I. köt. Vásárhelyi Szócs János és Mihály című cikket.

12) RMK. III. 1438, 1503.

13) Bethlen Miklós. I. 146.

14) Harmincadosok számadáskönyvei a kolozsvári áll.lev.tárban.

15) Radvánszky Béla: Bethlen Gábor fejedelem udvartartása. 9, 107, 109, 143, 152.

nácsos /+1628/ felesége Zeller Angaleta; a Báthori Gábortól 1610-ben kivégeztetett Kolozsvári János fiskális direktor Tordai Anna nevű unokáját Filstich Péter; Rőthi Orbán kővári főkapitány, kassai generális Stenczel Annát vette feleségül. Filstich Lőrinc 1637-ben másodszor házasodván meg, özvegy Harinaí Farkas Miklósné Zádori Erzsébettel kötött házasságot; az ők dédunokájukat: Filstich Annát báró Bánffy Zsigmond vette feleségül. Kassai István kolozsvári ötvös, majd fejedelmi tanácsos és országos ítélőmester Ferenc nevű unokája Bánffy Sárával lépett házasságra s így Kassai Anna nevű unokája révén a bujdosó Mikes Kelemennek lett dédapjává. Még ugyanide sorolhatom Stenczel Ferenc Anna nevű leányát, akit Bisterfeld Henrik gyulafehérvári professzor - első feleségének halála után - 1643-ban házastársul vett. Ámde maga Váradi Miklós is főemberekkel állott családi összeköttetésben, ugyanis felesége Turi Jánosnak, az erdélyi sókamarák és aranybányák főfelügyelőjének Borbála nevű leánya és Gyulai Pál jeles humanistának, a Báthori Zsigmond által meggyilkoltatott erdélyi kancellárnak unokahuga volt.¹⁶⁾ Váradi Miklós és Turi Borbála szülőknek Borbála nevű leányát Bethlen János, Torda és Küküllő megyék főispánja, Udvarhely szék főkapitánya, Barcsai és Apafi fejedelmek főkancellárja, titkos tanácsos, történetíró vette 1637 január 27-én feleségül, így azután az ők fiuk volt az 1642 szeptember 21-én Kisbunban született Bethlen Miklós államférfiu és író.¹⁷⁾

Ugy látszik, hogy ifjabb Váradi Miklósnak még egy másik leánya is volt, ugyanis az adóösszeíróknak 1644. esztendei számadáskönyvében a belsőközép-fertálybeli Király-utcában találtam felsorolva: "Fraedicator Ur[am] h(áza). Waradi Miklós. Ibi Gener Füzesi Janos 1/8 /dica/". Ugyanez a bejegyzés fordul elő a "gener" megjelölés nélkül 1645-ben is.¹⁸⁾ A kolozsvári Házsongárdi temetőben 1925-ben egy kidöntött síremléket találtam, amelyet az 1631. március 21-én fiatalon elhunyt Czimbolmos Istvánné Füzesi Erzsé-

16) Bónis - Valentiny: Jacobinus János erdélyi kancellár formuláskönyve. Kolozsvár. 1943. 54. és Szabó György: Adalékok Abafáji Gyulai Pál életéhez./Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények. Kolozsvár, 1957. I.évf. 133-139.

17) Bethlen Miklós. I. és Lukinich Imre: A bethleni Bethlen-család története.

18) Dica-könyv. 1644. 36. és 1645. 38.

bet emlékére állítottak. E sírkövön jelképül kétkaru serpenyős-mérleget /aequilibrium/ tartó könyökben hajló kart ábrázoltak ki.¹⁹⁾ Ez a mérleg kereskedői szimbólum s ezért ugyanazt a foglalkozást jelöli, mint amilyent Váradi Miklós is folytatott és így visszakövetkeztetve a vőként megjelölt azonos vezetéknevű Füzesi Jánosra, nem nehéz feltételeznem, hogy nemcsak Váradi Miklós s Czimbolmos István, hanem Füzesi János is árus ember s netalán éppen Váradi társa volt.

Láttuk tehát, hogy a XVI. század végén még egészen puritánus városba a váradi menekült polgárok behozták a református hitet, Báthori Gábor a négy bevett vallás törvénycikkére támaszkodva, s a városnak a császári sereg előtt történt meghódolása miatti megtorlásaképpen, kikényszerítette itt a felekezete számára a szabad vallásgyakorlatot, ámde a politikai jogok gyakorolhatását talán meg sem kísérelte a vétő-joggal szemben kiharcolni, minthogy ezt már semmiféle paragrafussal nem támogathatta volna. Ilyen viszonyok között a közügyekkel való elfoglaltságtól mentesülten, a református polgárok minden idejüket élethivatásuknak szentelhették, valamint egyházközségük megszilárdulására áldozhatták. Nehány esztendő óta megalakult ekklézsiájuk tagjai tehát ezért gyarapodhattak annyira rövid időn belül mind számbelileg, mind vagyoniilag az aligha remélt mértékben. Közülük egy-egy Viczei Máté, Filstich Lőrinc, Váradi Miklós - tetteirejüktől sarkalva - mint fautor, vagy patronus, minden igyekezetükkel felekezetük ügyét igyekeztek szolgálni. Erre felfigyelve, most már megérthetjük Váradinak egyházi téren tanúsított tulbuzgóságát is. De beláthatjuk azt is, hogy életfolyása már kisgyermek korától kezdődőleg az önnállóságra és elhatározásának érvényesítésére nevelte.

Kétségtelen, hogy Váradi Miklós erős kezű irányítása és tetteiben való hajthatatlansága miatt nagy tekintélyt vívott ki magának, amit unokájának szavai is nyilván bizonyítanak. Minthogy pedig világnézete a református vallási orthodoxiából nőtt és fejlődött ki, ezért mereven ragaszkodott az episcopális felfogáshoz, azt híven, hogy a régi rend megbontása hazájának s azon belül városának romlását vonná maga után. Hiszen már növendék gyermek volt, amikor a kapkodó Báthori Zsigmond idejében a jezsuiták, akik

19) A III. osztály A. táblájában a 297. sz. sírdombra volt reá döntve.

akkor a Habsburg uralom érdekeit szolgálva - a maguk fondorlatos politikájukkal - az országra zudították a kegyetlen vallon zsoldosok s az eszközökben nem válogatós rácok, kurtánok és hajduk sörredékét, ezek azután valóban csaknem végromlásba sodorták az országot. Különösen a protestáns vidékek szenvedtek legtöbbször, mint-hogy azok leginkább a síkságokon, a folyóvölgyekben, valamint a dombos vidékeken, tehát a leginkább megközelíthető tájakon terültek el. Való igaz, hogy ezután mulhatatlanul szükség volt a lakosság megerősödésére, ami csak bizonyos egység létrehozásával válna lehetővé. A kereskedelemmel és iparral foglalkozó városi népeknek és a könnyebben mozgó birtokosságnak a nehéz idők elmúltával még valamennyire sikerült feléledniük, a jobbágyságnak azonban még Bethlen és Öregbíró Rákóczi György uralkodásának ideje is rövid volt a megerősödéssel.

A nagy pusztulás utáni viszonyok vezethették Váradit, aki különben - úgy látszik - a nagy református püspökök, u.m. Keserűi Dajka János és Geleji Katona István világképében látta a követendő példát, csak-hogy ő még sokkal erőszakosabb kézzel nyult annak megvalósításához. Mint egyházközségének főpátrónusa, az orthodoxia megszilárdítása érdekében ezért nyult a nyugatról behozott puritanus szellemnek gyökerében történő kiirtásához, nem gondolva meg, hogy éppen az általános szellemi felszabadulás hozta volna meg a köznép megerősödését.

Váradinak tehát Szögédi Gergely harmincados segítségével sikerült is munkálkodásában egészen megbénítani és eltávolítani Kolozsvárról a kiválóan képzett Gidófalvi János és vele együtt Csaholczi János, majd utánuk Enyedi Bálint, valamint Tótfalusi István papokat, néhány esztendő múlva pedig az éppen kolozsvári gyökerű Igaz Kálmán főscholamestert is. Jellemző szót mond Medgyesi Pál fejedelmi udvari pap 1649 december 9-én Ecsedről Rákóczi Zsigmond herceghez intézett levelében, vagyis "rettentő dolog, mint megzavarták püspökök és Csulai uramék Váradit Miklós által /kinél perditissimum persecutorem a mi időnk nem látott a Magyar Nemzetben/ az kolozsvári szép Ecclesiát."²⁰⁾

Időközben I. Rákóczi György határozott kívánságára a kolozsvári reformátusok is politikai jogokhoz jutva, minden negyedik esz-

20) Szilágyi Sándor: Medgyesi Pál levelei. /Erd. Prot. Közl. 1876: 321./

tendőben az unitáriusokkal párhuzamos tisztséget nyertek a közigazgatásban. Végére az 1644. évre ezért választották meg Váradit a városi polgárság legfőbb tisztségére: a főbiróságra. Jelentékeny vagyona és családi összeköttetései mellett új tisztsége még csak növelte mind a város lakossága, mind az erdélyi református egyház, mind pedig az országos rendek előtti tekintélyét.

A város sáfára számadáskönyvébe 1649 január 25-én azt jegyezte fel, hogy "Kouacz Gaspar es Varadj Miklos Vramek az teöb valastot Vrajmekkal el menuen Feieruarra, keszitetem elest az szanra."²¹⁾ Ekkor - mint a tanács által kiküldöttek - a II. Rákóczi Györgyöt a fejedelemségben megerősítő január 23. - március 10-i országgyűlésre indultak utba. 1649 november 27-én pedig arról történt elszámolás, hogy "Varadj Miklos Vramat es Benedegh Deak Vramat Vrunck fel hiuatuan Gialuban. Vitte el eo kglket az Varos hat loua. T.fl. - den. 75."²²⁾ Ekkor a kolozsvári puritánus papok ügyében rendelte magához a fejedelem. Az egyházközség számvevőinek 1653 november 4-i feljegyzése szerint "Varadi Miklos uram menven Enyedre az Generalis Papok gyülesere, leven Jacobus Merkelius Uram ordinalasa."²³⁾ Ugyanis a kolozsvári református szászok másodpapját ekkor szentelte pappá Csulai püspök.

Nagy tekintélye ellenére az öregbik fejedelemtől mégis érte őt szemrehányás is. Ugyanis a város ólevéltárának - a kolozsvári állami levéltárban őrzött - anyagában kutatva, 1927-ben Prodan Dávid akkori levéltáros a fejedelemnek Várad Miklóshoz 1644 augusztus 19-én és szeptember 6-án intézett leveleire hívta fel a figyelmét.²⁴⁾ A levelek szövegét annak idejében elmulasztottam lemásolni s ezért most már csak azok feddő hangjára emlékezem vissza.

A presbiteriánus felfogást valló Igaz Kálmánnak 1654 januárjában az iskola éléről történt eltávolításával Várad most már azt hihette, hogy egyházközségében helyreállította az egységes szellemet, különösen, hogy ifjabb Rákóczi György randeletére az episco-

21) Sáfár. 1649. 432.

22) Sáfár. 1649. 468.

23) Bedi András és Kobzos István 1653-54. gazdasági évi kvártások "Regestum Seu Ratio"-ja. 41/B. levél. /Az egyházközség levéltárában./

24) Fasc. III. 322, 324. sz. levéltári jelzéssel ellátva /A kolozsvári állami levéltárban./

pális és presbiteriánus nézetek harcában Dadai János küküllővári esperes az ekklezsia vezetőségében 1652 november 24-én megszervezte a konzisztórium testületét, amelynek kialakításában és vezetésében Veresmarti Gáspár elsőpap mellett Váradinak, mint főkurátornak lehetett tevékeny része.²⁵⁾

Egyháza szervezése és építése terén is nagy feladatot vállalt Váradi, amikor már hajlott korában a Serena Ágoston mérnök tervezete alapján építeni kezdett farkas-utcai kollégiumnak 1651-áprilisában alapjaiban megásott, valamint az 1656-ra befejezett "ekklezsia haza"-nak felépítésével és beruházásával kapcsolatos irányítást vállalt,²⁶⁾ de reá szakadt az 1655 április 3-i tűzvész után a leromlott egyházi épületek helyrehozásának gondja, nemkülönben a nagy veszteséget szenvedett lelkipásztorok és más egyházi szolgák, valamint a diákság megszükkült állapotáról való gondoskodás. Mindebben a sokoldalu elfoglaltságában azonban egyszerre valami csodálatos változás ment végbe a lelkében. Bizonyosan nagyon megrendítette a hatvanhat esztendő s öregét élettársának 1655 április 14-én bekövetkezett elhunyt a s április 23-i eltemetése,²⁷⁾ de ezen kívül még valami más indítékra is gondolnunk kell.

Nagy hire volt erdélyszerte a külsőországokból holland feleséggel hazatért fiatal, tudós teológiai doktornak, aki megfélemlíthetetlen s éppen ezért a kívülállókban szinte tiszteletet ébresztő bátorságával szemébe mondotta az antipuritánus Basirius főprofesszornak és magának II. Rákóczi Györgynek is hittelt vallott presbiteriánusságát. Amikor tehát a fejedelem elhatározta Apáczai Fehérvárról való eltávolítását és a püspök által a kolozsvári kollégiumhoz leendő rendelkezését, bizonyosan azt gondolta, hogy a presbiteriánusok legfőbb patronájára, vagyis a saját édesanyjára való tekintettel éppen ő nem némithatja el Apáczait, hanem Kolozsvárt ott van a kiméletlenül erős kezű Váradi Miklós, az majd úgy elbánik vele, miként Gidófalvival és a többi puritánus pappal és tanárral cselekedte. Csakhogy Rákóczi és Basirius is nagyot csa-

25) Lásd e kötetben a Dadai Jánosról írott cikket.

26) Régeni Asztalos János magánjegyzőkönyve. 66/B.-67/A. lev. /Az ENM, ma pedig az Akadémia kolozsvári lev. tárában használtam./

27) Kovács Máté ref. harangoztatógazda számadáskönyve. /Az ekklezsia lev. tárában./ és a szabó céh jegyzőkönyve az idegen halottak eltemetéséről. /Az ENM. lev. tárában használtam./

lódott, mert Kolozsvár kapva kapott a maga árnyékától meg nem retentő kiváló tudóson. Váradinak is bizonyosan nagyon imponált ez a határozott magatartás. Ismeretes az az általános szokás, hogy az új papokért, vagy tanárokért az egyházközség képviselőjében egy, vagy két polgári kiküldöttet indítottak utba, ámde 1656-ban Kolozsvárt még mindég ugyanaz a Várad Miklós volt a főkurátor és ugyancsak ő volt a városi főbíró is, aki a küldöttséget utba indította. De ugyan kikből állott ez a küldöttség? Az Apáczaival 1656 június 11-én történt visszaérkezésükkel egyidejű feljegyzésből tudjuk, hogy nem 1-2, hanem 7 tekintélyes polgár, akik egyuttal mindnyájan kurátorok is lehettek, 1 /ispotályi/ pap és ami a legnagyobb jelentőségű, a tisztes koru esperes maga is.²⁸⁾ Külön kell hangsúlyoznom, hogy ilyen nagy összetételű küldöttségről - a politikai jellegűektől eltekintve - sehol sem találtam adatot.

Vajjon Várad és a kurátorok előtt az az elgondolás lebegett-e, hogy a tetterős, fiatal rector primarius - a saját érdekében is - kiharcolja az utat és módot az elmúlt esztendőben szenvedett mérhetetlenül nagy pusztulás kiépítésére és megszervezi az új tanintézetet? avagy az egyházi vezetők gondolkodása az önmagát kiegészítő konzisztórium szervezettségén keresztül már eljutott-e az akadémiákról hazaérkező kitűnő papjelöltek szabadabb szellemi felfogásához? Lehet ez is, az is, bárha leginkább a Bethlen Gábor-i gondolatnak: a műveltséget és tudást a legjelesebb tanerők által terjesztő hazai felsőbb intézmények életre keltési szándékában látom, amelynek megvalósítása a kolozsvári egyházközségről szeretettel gondoskodó idősebbik Rákóczi György szándékában is nem utolsó helyet foglalt el.

A Kolozsvárra érkezett Apáczai első nagyjelentőségű cselekedetében: az 1656 november 20-án tartott beköszöntő beszédében, a "De summa scholarum necessitate"-ban erős, sőt a cél érdekében felfokozott keserűségű szavakkal bírálta a tanulók, a tanítók, a tanárok és a felügyelők, meg a gondnokok készségét, képességét és magatartását.²⁹⁾ Bárha kárhoztató szavai nem egyes egyénekre, céloztak, kivéve azt a helyzetet, hogy a kollégium épülete a két esztendei romlásból való helyreállítása érdekében a sok sürgetés

28) Lásd e kötetben Apáczai Kolozsvárra jövetele c. cikket!

29) Az 1930-as években a kolozsvári ref.koll.lev.tárában alólirott őrizte.

ellenére sem történt semmi intézkedés, mégis jellemző, hogy Váradi semmit sem vett magára nézve sértőnek, sőt hátra levő néhány évének ideje alatt - úgy látszik - Apáczait munkálkodásában támogatni igyekezett. Ilyen irányú tevékenységére ugyan tényleges adatot nem találtam, de ez sejthető abból, hogy Apáczai törekvései elé soha gátat vetni nem látszik, sőt "kedves unokámnak Bethlen Miklósnak" tanuláspolitikai előmenetele érdekében az eddig itt tüzetesen nem tanított földrajz és csillagászat szemléltető oktatása céljából - Apáczai buzdítására - a kollégium számára 1658-ban egy föld- s egy éggömböt vásárolt a hozzájuk tartozó "Institutio"-val együtt.³⁰⁾ Ezen kívül látjuk, hogy Lorántfi Zsuzsánna az Apáczai kérésére tett alapítványát 1659 január 9. és 10-én keltezett rendeletével Váradihoz irányította.³¹⁾ Nagyon lényeges, bárha nemleges bizonyíték még Apáczainak Kolozsvárról 1658 december 27-én, ifjabb Geleji Katona Istvánhoz intézett levele, amelyben az antipuritánus Bátai György második papnak vele szemben tanúsított magatartásáról panaszkodik, ellenben Váradival kapcsolatosan semmiféle okvetetlenkedést nem emleget.³²⁾

Úgy látszik tehát, hogy a megöregedett Váradi megbékélt a puritánizmussal, vagy legalábbis az Apáczai által vallott presbiteriánizmussal, sőt azt is megfigyelhetjük, hogy az erősen cartesiusi és cocceiusi nézeteket valló Csengeri Képiró István dési esperesnek az 1658. esztendőben³³⁾ a kolozsvári harmadik papi állásra történt hozatalát nem ellenezte, sőt valószínűleg pártolta is.

Váradi 1659-ben betöltvén hetvenedik életévét, még ennek az évnek március 28-án el is hunyt, temetését pedig valószínűleg április 11-én rendezték meg a Házsongárdi temetőben. Végrendeleté-

30) Lásd e kötetben Néhány adat Bethlen Miklós tanuló éveiből c., cikket.

31) Lásd e kötetben Lorántfi Zsuzsánna alapítványának sorsa című cikket!

32) Szilágyi Sándor: Vértanúk a magyar történetből. Pest, 1867. 139.

33) Ref. harangoztatási számadáskönyv az 1655/59. évről. 16/A. lev. /Az egyházközs. lev. tárában./

ben 500 forintot hagyományozott a kolozsvári református egyház-községnek.³⁴⁾

Ez a világlátott, művelt férfiú unokáját nagyon szerette s ezért Bethlen Miklós nemcsak Kereszturi Páltól, Apáczai Jánostól Uzon Balázstól, de Váradi Miklóstól is sokat tanulhatott.

34) Bethlen Miklós. I.251. - Az ekklézsia 1664.évi vagyonleltár-könyve. 2/A.lev. /Az egyházközség lev.tárában./ - Sáfár-számadáskönyv. 1659. 117. /K.Lt./ - Et. 1959. 197-202.